

Harjoitus 5: Symbolinen laskenta I (Mathematica)

MS-C2107 Sovelletun matematiikan tietokonetyöt

Harjoituksen aiheita

- Tutustuminen Mathematica-ohjelmistoon
- Mathematican sisäänrakennettujen funktioiden käyttö
- Yhtälöiden ratkaiseminen Mathematicalla
- Derivointi Mathematicalla
- Mathematican graafiikkatulostukset

Osaamistavoitteet

- Osaat Mathematican käytön perusteet
- Osaat derivoida lausekkeita ja ratkaista yhtälöitä Mathematicalla

Mathematica

- Laskentaohjelmat on perinteisesti jaettu **numeerisiin** (esim. Matlab) ja **symbolisiin** (esim. Mathematica) ohjelmiin.
  - Raja on kuitenkin hämärtynyt: monilla ohjelmilla voi nykyään laskea sekä symbolisesti että numeerisesti.
- Mathematica on ohjelmisto, joka pystyy sekä symboliseen että numeeriseen laskentaan.

Mathematican rakenne

- Mathematica koostuu kahdesta osasta:
  - **Kernel**: Laskennan suorittava osa
  - **Front end**: Ohjelman käyttöliittymä (vaihtelee käyttöympäristön mukaan)
- Yleisin käyttöliittymä on **muistikirjapohjainen**:
  - Istunnosta muodostuu tallennettava dokumentti (muistikirja).
  - Muistikirjoja voi olla avoinna useampia samanaikaisesti.
  - Muistikirjassa voidaan muokata ja ajaa syötteitä ja siihen tulostuu myös ohjelman tulokset.
  - Myös tekstin lisääminen on mahdollista: ohjelmalla voidaan tuottaa myös dokumentteja (esim. html-muotoon).
- Myös tekstipohjainen käyttöliittymä on olemassa.

Komentojen syöttäminen 1/2

- Mathematicassa syötteet kirjoitetaan joko
  - tekstipohjaisesti suoraan muistikirjaan
  - palettien avulla (graafiset ikonit): **File** → **Palettes**
- Muistikirja koostuu **soluista**. (Merkitty muistikirjan oikeassa laidassa olevilla hakasilla).
- Solun sisällä **Enter** vaihtaa rivin, jolloin voidaan syöttää useampi komento peräkkäin. Komentojen kirjoittaminen peräkkäin on hyvää tyyliä ja vähentää virheitä Mathematicassa!
- **Shift+Enter** ajaa kaikki solussa olevat komennot. Tämä vastaisi Matlabissa m-tiedoston ajoa.
- Kaikki ohjelman tulokset (myös grafiikka) tulostetaan syötesolun jälkeiseen soluun.
- Tulostuksen voi estää lisäämällä puolipiste (**;**) syötteen perään.

Komentojen syöttäminen 2/2

- Standardifunktioiden ja -vakioiden nimet alkavat isolla kirjaimella. Esim. `Solve`, `Sin`, `Pi`.
  - Sekaannuksien välttämiseksi tulee omat muuttujat nimetä eri nimisiksi kuin sisäänrakennetut funktiot ja aloittaa ne pienellä kirjaimella.
- Funktioiden argumentit tulevat hakasuluissa `[ ]`. Esim. `Sqrt[x]`
  - Jos funktiolla on vain yksi argumentti, voidaan funktio kirjoittaa myös `//`-merkkien jälkeen. Esim. `x // Sqrt`.
- Kaarisuluilla `( )` osoitetaan ainoastaan laskujärjestys.
  - Esim. `sin(x)` on muuttuja `sin` kertaa muuttuja `x`.

Opastustoiminnot

- Tietoa mistä tahansa Mathematican komennosta saat kysymysmerkillä. Esim. `?Solve`

```
In[1] := ?Solve
```

```
Solve[expr,vars] attempts to solve the system expr of equations or inequalities for the variables vars...
```

- Kahdella kysymysmerkillä saat tietoa myös komennon optioista
  - Esim. `??Plot`, kokeile myös `Options[Plot]`
- Kysymysmerkkiä voidaan käyttää myös muiden kuin funktioiden yhteydessä.
  - Esim. `?=` antaa tietoa sijoitusoperaattorin `=` käytöstä.
- Mathematicassa on myös kattava [Help Browser](#) (Help-valikko → Help), josta löytyy myös paljon esimerkkejä komentojen käytöstä.

Sijoitusoperaattori =

- = asettaa muuttujalle arvon.

In[1] := la = x+y

Out[1]= x + y

In[2] := la

Out[2]= x + y

In[3] := x = 7

Out[3]= 7

In[4] := la

Out[4]= 7 + y

In[5] := y = k

Out[5]= k

In[6] := la

Out[6]= 7 + k

In[7] := x

Out[7]= 7

In[8] := y

Out[8]= k

In[9] := y = 3

Out[9]= 3

In[10] := la

Out[10]= 10

Muuttujien poistaminen

- Muuttujan voi poistaa muistista komennolla `Clear[muuttuja]`.
  - Useamman muuttujan poistaminen:
`Clear[muuttuja1,muuttuja2]`.
  - Kaikkien muuttujien poistaminen: `ClearAll["Global`*"]`
- Monet virhetilanteet johtuvat siitä, että symbolille on jäänyt voimaan jokin määrittely, esim. "`x=7`", minkä seurauksena esimerkiksi seuraava yhtälön ratkaisuyritys x :n suhteen ei toimi:

```
In[37]:= Solve[x+1==0,x]
```

```
General::ivar: 7 is not a valid variable.
```

```
Out[37]= Solve[False, 7]
```

Listat

- Mathematicassa vektorit ja matriisit esitetään listoina.
- Listat muodostetaan aaltosulkuja `{ }` käyttämällä.
  - Lista on muotoa `{alkio1, alkio2, ...}`
- Listan alkio voi olla melkein mitä tahansa, vaikkapa yksittäinen luku tai lista.
  - Esim. listassa `{{7,5,9},4}` on kaksi alkioita, `{7,5,9}` ja `4`.
Ensimmäinen alkio on lista, jossa on kolme alkioita: `7`, `5` ja `9`.
Toinen alkio on tavallinen luku.
- Listan alkioon i viitataan notaatiolla `{...}[[i]]`.

Listaan viittaukset 1/3

```
In[92]:= a={{7,5,9},4}
```

```
Out[92]= {{7, 5, 9}, 4}
```

```
In[93]:= b=a[[1]]
```

```
Out[93]= {7, 5, 9}
```

```
In[94]:= b[[2]]
```

```
Out[94]= 5
```

- Listan alkiossa i olevan listan alkioon j voidaan viitata notaatiolla `{...}[[i,j]]`.

```
In[95]:= a={{7,5,9},4}
```

```
Out[95]= {{7, 5, 9}, 4}
```

```
In[96]:= a[[1,2]]
```

```
Out[96]= 5
```

Listaan viittaukset 2/3

- Samalla notaatiolla voidaan viitata mm. symbolien $+$, $-$, jne., sekä $\rightarrow$ erottamiin alkioihin:

```
Out[118]= yhtalo=-6 + x + y
```

```
In[119]:= yhtalo[[2]]
```

```
Out[119]= x
```

```
In[120]:= ratkaisu=Solve[x+y==3*z,x]
```

```
Out[120]= {{x -> -y + 3 z}}
```

```
In[121]:= ratkaisu[[1]]
```

```
Out[121]= {x -> -y + 3 z}
```

```
In[122]:= ratkaisu[[1,1]]
```

```
Out[122]= x -> -y + 3 z
```

```
In[123]:= ratkaisu[[1,1,2]]
```

```
Out[123]= -y + 3 z
```

Listaan viittaukset 3/3

- Edellinen esimerkki yksinkertaisemmin:

```
In[124] := Solve[x+y==3*z,x] [[1,1,2]]
```

```
Out[124]= -y + 3 z
```

- **Huom!** Symbolit $\rightarrow$ ja $+$ eivät ole samanarvoisia erottimia, Out[124] olisi muuten $-y$.
- $-y$:n saa vasta komennolla `Solve[x+y==3*z,x] [[1,1,2,1]]`

Korvausoperaattori /.

- Muuttujan arvo korvataan tilapäisesti muutossäännöllä:
  - `muuttuja-> arvo`
- Listanotaatio korvattaessa useampia muuttujia:
  - `{muuttuja1->arvo1,muuttuja2->arvo2}`

```
In[11]:= a+b
```

```
Out[11]= a + b
```

```
In[12]:= a+b /. {a->5,b->z}
```

```
Out[12]= 5 + z
```

```
In[13]:= a
```

```
Out[13]= a
```

```
In[14]:= b
```

```
Out[14]= b
```

```
In[15]:= 1b = a+b
```

```
Out[15]= a + b
```

```
In[16]:= 1b /. {a->6,b->k}
```

```
Out[16]= 6 + k
```

```
In[17]:= 1b
```

```
Out[17]= a + b
```

```
In[18]:= 1b /. {a->2,b->3}
```

```
Out[18]= 5
```

```
In[19]:= 1b
```

```
Out[19]= a + b
```

Funktioiden määritteleminen

- Funktioita määritellään ja käytetään seuraavan esimerkin mukaisesti

```
In[142] := f[x_,y_]=x^2*y+a
```

```
Out[142]= x^2*y+a
```

```
In[143] := f[2,a]
```

```
Out[143]= 5a
```

- Funktioiden käyttämällä voidaan välttää mutkikkaiden viittausten ja korvausoperaatioiden tarvetta

Derivointi ja yhtälöryhmien ratkominen

- Komennolla `D` saat (osittais)derivaatan halutun muuttujan suhteen. Voit luoda derivoitavan funktion erikseen tai kirjoittaa derivoitavan lausekkeen derivaattakomennon sisään.
- Huom! Tässä esimerkissä syötämme kaksi komentoa soluun. Ekan perässä on puolipiste, joten se ei tulostu.

```
In[1] := f[x_] = 3 x^2 + 2;  
        D[f[x], x]
```

```
Out[2] = 6x
```

- Samalla komennolla saat joko derivaatan tai gradientin:

```
In[3] := g[x_, y_] = x^2 + 2 y^2;  
        D[g[x, y], y]  
        D[g[x, y], {{x, y}}
```

```
Out[4] = 4y
```

```
Out[5] = {2x, 4y}
```


Vertailuoperaattori (`==`) 1/2

```
In[6] := a=3
```

```
Out[6]= 3
```

```
In[7] := a==3
```

```
      a==4
```

```
Out[7]= True
```

```
Out[8]= False
```

- Yhtälöitä ja yhtälöryhmiä voidaan ratkaista `Solve`-komennolla. Numeerinen ratkaisu onnistuu komennolla `NSolve`.
- Esim.

```
In[58] := Solve[{x+1==c, c==2x-2}, {x, c}]
```

```
Out[58]= {{x -> 3, c -> 4}}
```

Vertailuoperaattori (`==`) 2/2

- Huomaa mikä sotku voi seurata yhdestä pienestä kirjoitusvirheestä ("`c=2`", kun pitäisi olla "`c==2`"):

```
In[48]:= Solve[{x+1==c,c=2},{x,c}]
```

```
General::ivar: 2 is not a valid variable.
```

```
Out[48]= Solve[{1 + x == c, 2}, {x, 2}]
```

```
In[49]:= Solve[{x+1==c,c==2},{x,c}]
```

```
General::ivar: 2 is not a valid variable.
```

```
Out[49]= Solve[{1 + x == 2, True}, {x, 2}]
```

```
In[50]:= c
```

```
Out[50]= 2
```

```
In[51]:= Clear[c]
```

```
In[52]:= Solve[{x+1==c,c==2},{x,c}]
```

```
Out[52]= {{x -> 1, c -> 2}}
```

Edellisiin tulostuksiin viittaaminen (%)

- Edelliseen tulostukseen viittaus: %, sitä edelliseen: %, jne., tulostukseen n (Out[n]): %n.

```
In[85] = 13 + x - x (x - y) + 7 y
        = % /. {x->3,y->1}
```

```
Out[85]= 13 + x - x (x - y) + 7 y
```

```
Out[86]= 17
```

```
In[87]:= % + 3
```

```
Out[87]= 20
```

```
In[88]:= %85 /. {x->1,y->7}
```

```
Out[88]= 69
```

- Viittaukset ovat käteviä lähinnä solujen sisällä. Monesti on kuitenkin selvempää tallentaa tulokset muuttujiin.

Lausekkeiden muokkaaminen

- Mathematicassa on paljon eri komentoja lausekkeiden muokkaamiseen.
  - Käyttötarkoituksesta riippuu, mikä muoto on kulloinkin paras.
- Joitakin komentoja:
  - **Simplify** ja **FullSimplify**: Lausekkeen sievennys
  - **Expand** ja **ExpandAll**: Kerrotaan auki tulot ja positiiviset kokonaislukupotenssit.
  - **Factor**: Tekijöihin jako
  - **Apart**: Osamurtokehitemä
  - **Normal**: Muuttaa lausekkeen ”tavalliseen”muotoon useista eri muodoista. Esim. virhearvion poistaminen.

Tarkat arvot ja likiarvot

- Tarkkoja esityksiä: Kokonaisluvut ja murtoluvut, sekä symbolisessa muodossa esitetyt vakiot, esim. π , $\sqrt{2}$.
- Likiarvoja: desimaaliluvut
- Mathematica esittää tulokset symbolisessa muodossa (tarkkoina arvoina), jos lausekkeen kaikki arvot ovat tarkkoja.
  - Esim. komennot `Pi/4` ja `Pi*0.25` antavat eri tuloksen!
- Likiarvoja saadaan komennolla `N`. Esim. `N[Pi]`.

Hyödyllisiä esimerkkejä 1/2

- %-viittaus voi säästää kirjoitusvaivaa. Halutuaan ratkaista yhtälöpari ja sijoittaa ratkaisu yhtälöön $2x+c$

```
In[131] := yhtalo = 2*x + c;  
          Solve[{x+c==3,x-2c==-3},{x,c}]  
          yhtalo /. %[[1]]
```

```
Out[132]= {{x -> 1, c -> 2}}
```

```
Out[133]= 4
```

- Liian pitkän rivin voi katkaista painamalla <Enter>. Toiselle riville jatkuvan tekstin tulee olla sulkujen sisällä

```
In[138] := Plot[{Sin[x],Cos[x]},{x,-Pi,Pi},GridLines->  
              Automatic, PlotLabel->"Sini ja cosini"]
```

```
Out[138]= -Graphics-
```

Hyödyllisiä esimerkkejä 2/2

- Kertolasku (huomaa: "xy" on yksi symboli, "x y" on sama kuin "x*y"):

```
In[142] := 4*x + 5y - x y - 3x + xy
```

```
4*x + 5y - x y - 3x + x y
```

```
Out[142]= x + xy + 5 y - x y
```

```
Out[143]= x + 5 y
```

- Matriisien kertolasku (pistetulo) (.)
  - Huom! * operaattori kertoo matriisit alkioittain.

```
In[144] := A.B
```

Tehtävä A: Tutustuminen Mathematicaan

Aloita komennolla `ClearAll["Global`*"]`, jotta alustuksen aikana tallennetut muuttujat pyyhkiytyvät. Tämän komennon '-hipsukan saat painamalla shift + backspacen vasemmalla puolella oleva näppäin.

Tee alusta alkaen käyttäen soluja mahdollisimman paljon.

1. Luo muutama matriisi, esim. $A = \{\{1, 2, 3\}, \{4, 5, 6\}, \{7, 8, 9\}\}$ ja $B = \{\{a, b, c\}, \{a, b, c\}, \{a, b, c\}\}$. Kokeile matriisien yhteen- ja kertolaskua sekä alkioittain kertolaskua. Määrittele matriisit ja anna komennot samassa solussa.
2. Tutustu seuraaviin Mathematica-komentoihin: `Clear`, `MatrixForm`; `Exp`, `Series`, `Normal`, `Range`, `N`, `Abs`, `Sqrt`, `Sin`, `Log`, `Simplify`; `D`, `Plot`, `Plot3D`
  - Tutustumiseen pääset alkuun kokeilemalla näitä komentoja


```
?Clear, MatrixForm[A],  
?Series, Series[Exp[x], {x,0,5}],  
Normal[Series[Exp[x], {x,0,5}]],  
?N, N[Pi], N[Pi,11]
```

- Mitä tekee komento `Series[Sin[x],{x,0,3}]`? Miten tulostus muuttuu, jos `Series` laitetaan komenttoon `Normal`.
- Kuinka saat esille piin likiarvon kahdenkymmenen merkitsevän numeron tarkkuudella?
- Miten ratkaiset funktion $f(x) = x^2 + 3x - 5$ nollakohdan Mathematicassa?
- Liitä vastauksiisi kuva, johon on piirretty sinifunktion ja sen viidennen asteen Taylor-approksimaation kuvaaja välillä $-2\pi \leq x \leq 2\pi$ sekä ruudukko. Anna kuvan otsikoksi oma nimesi.

Tehtävä B: EOQ-malli

Erään varastoitavan tuotteen kysyntä on D yksikköä vuodessa.

Varastoa täydennettäessä tilauskustannus on C_1 per tilauskerta.

Varastointikustannus on C_2 per varastossa oleva yksikkö per vuosi.

Olkoon Q kerrallaan tilattavien yksiköiden lukumäärä.

👉 Mikä funktio kuvaa kokonaiskustannuksia EOQ-mallissa?

Vinkki: Tot. cost = $C_1 \times$ tilausten lkm. + $C_2 \times$ kesk. varasto.

Mieti mikä on tilausten lkm ja keskimääräinen varasto!

👉 Mikä on optimaalinen tilauskoko ja tilauskertojen lukumäärä?

Kuinka suuret ovat tällöin kokonaiskustannukset?

Vinkki: Mistä löydät funktion ääriarvot?

Tehtävä C: Rosenbrockin banaaniakso

Tarkastellaan funktiota

$$f(x_1, x_2) = 100 \cdot (x_2 - x_1^2)^2 + (a - x_1)^2 \quad (1)$$

missä a on vakioparametri.

1. Muodosta 3D-pinta funktiosta minimipisteen läheisyydessä, kun $a = 1$.

Vinkit: Luo funktio. Minimipiste löytyy gradientin nollakohdasta.

Kuvan saat komennolla `Plot3D`.

- 👉 Millä x_1 :n ja x_2 :n arvoilla funktio minimoituu ja mikä on funktion arvo minimipisteessä, kun a on tuntematon vakio?

Kotitehtävä 1: Mathematican sovelluksia

- Valitse ja katso yksi video verkkosivulta

<http://www.wolfram.com/mathematica/customer-stories/>

- ✎ Mikä oli videolla esitetelty Mathematican sovellus? Miksi Mathematica nähtiin hyödylliseksi?
- ✎ Miten voit hyötyä Mathematicasta tämän kurssin ulkopuolella?

Kotitehtävä 2: Kokonaisdifferentiaalinen laskeminen

Kun fysikaalinen suure F ei ole suoraan mitattavissa, mitataan suureiden $x_1, \dots, x_n$ arvot ja lasketaan suurelle F arvo kaavalla $F(x_1, \dots, x_n)$. Usein suureen F arvoon liittyvät virerajat lasketaan kaavalla

$$\Delta F = \left| \frac{\partial F}{\partial x_1} \right| \Delta x_1 + \left| \frac{\partial F}{\partial x_2} \right| \Delta x_2 + \dots \quad (2)$$

missä Δx_i on mittauksen x_i keskivirhe ja $\frac{\partial F}{\partial x_i}$ on F :n osittaisderivaatta x_i :n suhteen.

1. Laske virhearvio linssin polttovälille, kun polttoväli saadaan kaavalla $f = \frac{ab}{a+b}$, jossa a on esineen etäisyys ja b kuvan etäisyys. Ohje: Laske ensin f :n gradientti käyttämällä komentoa `D`. Ota vastauksesta itseisarvo. Virhearvion saat ottamalla pistetulon saadusta listasta ja parametrien a ja b keskivirheistä.

 Mikä on virhearvion analyttisen lauseke?

 Sijoita lausekkeen mittaustulokset $a = 85 \pm 1$ mm ja $b = 196 \pm 2$ mm. Mitä saat polttoväliksi ja sen virherajoiksi?

 Liitä laatimasi Mathematica-koodi vastauksiin.

2. Haluat seuraavaksi mitata ympyräsektorin muotoisen tontin pinta-alan $A(r, \phi) = \frac{\phi}{2\pi} \pi r^2$, siten että virheen suuruus on korkeintaan $0,5\text{m}^2$. Pystyt mittaamaan kulman teodoliitillä tarkkuudella ± 0.01 astetta. Kuinka tarkasti tontin säde on pystyttävä mittaamaan, jotta virhe pysyy annetuissa rajoissa? Ohje: Laske kokonaisdifferentiaali r :n ja ϕ :n suhteen ja ratkaise virhearvion lauseke. Ratkaise Solve-komentoa käyttämällä lausekkeesta Δr :n kun $\Delta F = 0.5\text{m}^2$.

 Mikä on Δr :n analyttinen lauseke?

 Tiedetään, että $r \approx 50\text{m}$ ja $\phi \approx 2\pi/3$. Kuinka suuri Δr saa suurimmillaan olla?

 Liitä vastauksiin käyttämäsi Mathematica-koodi.